

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

Б. М. Гнатківський

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто особливості трудової міграції в Україні та проаналізовано її вплив на економічний розвиток. Наведено деякі шляхи вирішення проблем трудової міграції.

Трудова міграція, міграційні процеси, робоча сила, доходи мігрантів, приватні грошові перекази, інвестиції, економічний розвиток.

В останні десятиліття Україна була ареною активних міграційних процесів. За оцінкою Світового банку, вона входить до п'ятірки найбільших постачальників мігрантів у світі, поступаючись лише Мексиці, Індії, Китаю та Росії [8]. ООН зазначає, що міграція є неминучим і потенційно вигідним компонентом сучасного життя кожної країни чи регіону світу. Трудова міграція стала в нашій державі об'єктивною реальністю. Деякі експерти й дослідники називають Україну одним із найбільших донорів робочої сили в Європі [9]. Відповідно до результатів обстеження з питань трудової міграції, яке було проведено у 2012 році, за кордоном працюють 1,2 млн громадян України. Однак аналіз даних з ЄС та Росії свідчить про те, що ця оцінка є заниженою. Кількість українських трудових мігрантів за кордоном можна оцінити в 1,5–2 млн осіб, або 6,8–9,1% економічно активного населення України [3]. У зв'язку з цим, актуальне значення має оцінка наслідків міграційних процесів на розвиток і становлення економічної системи країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем трудової міграції, теорії і практики перерозподілу робочої сили, нормативно-правових аспектів регулювання міграційних процесів зробили провідні вітчизняні вчені В. Геєць, С. Злупко, А. Костенко, Є. Лібанова, О. Малиновська, Г. Щигельська та інші.

Мета дослідження – визначення особливостей трудової міграції, її позитивних і негативних наслідків, впливу міграційних процесів на економічний розвиток та надання деяких рекомендацій щодо вирішення проблем трудової міграції.

Виклад основного матеріалу. Трудова міграція – складний соціально-економічний процес, що визначається різними об'єктивними і суб'єктивними чинниками, серед яких – природно-кліматичні, демографічні, етнічні, соціальні, економічні. Найбільший вплив на міграційні процеси мають соціальні та економічні чинники. З огляду на це, дослідники вирізняють дві основні функції міграції: соціальну та економічну. До соціальної

функції, перш за все, відносять намагання задовольнити потреби в доходах завдяки змінам місця проживання, професійному зростанню, поліпшенню умов праці та рівня життя. Економічна функція міграції полягає в забезпеченні певного рівня мобільності робочої сили, її територіальному перерозподілі й забезпеченні кількісної та якісної відповідності між попитом і пропозицією робочої сили різного профілю й кваліфікації у різних районах [6, с. 40].

Міграцію зумовлюють зовнішні та внутрішні чинники. До зовнішніх слід віднести:

- а) ємний ринок праці західних країн;
- б) приваблива матеріальна оцінка трудової діяльності;
- в) постійне зростання попиту в розвинених країнах на працю іноземців.

Внутрішні чинники:

- недостатність робочих місць;
- значна різниця в оплаті праці на батьківщині й за кордоном;
- соціально-економічна криза;
- спад виробництва;
- загострення економічних суперечностей;
- дискомфорт від загальної нестабільності в Україні;
- розповсюдження корупції;
- відсутність можливостей для розвитку й самореалізації;
- незахищеність від зловживань з боку владних структур.

Трудову міграцію населення доцільно розглядати як закономірний розвиток суспільних відносин, що призводить як до позитивних, так і негативних наслідків.

Позитивним є:

1. Надходження до України додаткової іноземної валюти у формі грошових переказів трудових емігрантів та інвестування коштів в економіку через створення спільних підприємств з іноземними засновниками.
2. Сприяння інтеграції України до світового ринку праці.
3. Надання працездатному населенню можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити рівень кваліфікації, поліпшити матеріальне становище.
4. Послаблення потоку безробіття на національний ринок праці, зниження соціального напруження в суспільстві.
5. Можливість пропагувати українську культуру у світі, створювати нові осередки української діаспори.

Негативні наслідки:

- а) прихований вклад у зменшення населення України;
- б) втрата Україною найбільш конкурентоспроможної частини власної робочої сили (особливо науковців і фахівців), що призводить до уповільнення темпів науково-технічного прогресу;
- в) втрата кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу;

г) вкладання державою коштів у підготовку фахівців для потреб власної економіки (затрати на навчання на всіх освітніх рівнях), які, у результаті, створюють додану вартість за межами країни;

д) трудова міграція, як масове явище, не сприяє наповненню пенсійного й соціального фондів через відсутність відрахувань від заробітної плати заробітчани;

е) дискримінація та експлуатація наших громадян з боку місцевих роботодавців;

ж) виникнення політичних та економічних претензій до України з боку країн-реципієнтів у зв'язку зі збільшенням нелегальної трудової міграції українців;

к) погіршення сімейних стосунків через довготривалу відсутність членів родин: виникає нестача батьківської уваги, деформуються родинні цінності, виховується легковажне ставлення до життя;

л) проблема реадaptaції робітників, які повертаються після роботи за кордоном і відвикли від місцевих умов праці та життя.

Як стверджують дослідники, існують наслідки, які є двозначними (як позитивними, так і негативними) для української держави. До них можна віднести, наприклад, те, що трудова міграція, з одного боку, знімає напруженість на ринку праці в Україні, але, з іншого, – призводить до втрати значної кількості професіоналів. Подібне стосується культурного аспекту трудової міграції. Безперечно, українці “несуть у світ” свої традиції, звичаї, але багато з них, вивчаючи іноземну мову задля отримання високооплачуваної роботи, втрачають українську ідентичність [1, с. 481].

Основним джерелом даних про трудову міграцію в Україні є два широкомасштабних обстеження домогосподарств. Перше з них було проведено у 2008 році Державною службою статистики України у співробітництві з Українським центром соціальних реформ, фондом “Відкрий Україну”, Світовим банком та Міжнародною організацією міграції [4]. Друге обстеження було проведено в межах проекту Європейського Союзу та Міжнародної організації праці “Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами” у 2012 році [3].

Як свідчать отримані дані, основні напрямки трудової міграції – країни Європейського Союзу та Росія. За результатами обстеження 2012 року, в ЄС працювали або шукали роботу 51% трудових мігрантів (602,5 тис. осіб), у Росії – 43,2% (511,0 тис. осіб). Серед країн ЄС головними напрямками трудової міграції з України були Польща, Італія та Чехія (табл. 1).

Серед трудових мігрантів переважають чоловіки, їх частка у трудових міграціях становить 2/3 від загальної кількості трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів у загальній кількості чоловіків віком від 15 до 70 років становить 4,8%, а частка жінок – 2,2%. Інтенсивніше до міграцій залучається сільське населення: 6,3% сільських жителів віком від 15 до 70 років залучалися до трудових міграцій та тільки 2,2% – міських жителів [3]. Рівень освіти українських трудових мігрантів ілюструє табл. 2.

1. Основні напрямки трудової міграції з України
(за результатами обстеження 2012 року)*

Країна	Число трудових мігрантів, тис. осіб	Частка в загальній кількості мігрантів, %
Усього	1181,6	100
ЄС, у тому числі	602,5	51,0
Польща	168,4	14,3
Італія	156,0	13,2
Чехія	153,0	12,9
Іспанія	52,6	4,5
Німеччина	27,8	2,4
Угорщина	23,0	1,9
Португалія	21,7	1,8
Росія	511,0	43,2
Білорусь	21,5	1,8
Інші	46,6	4,0

*Джерело: складено за даними [3].

2. Рівень освіти трудових мігрантів з України
(за результатами обстеження 2012 року)*

Рівень освіти	Частка в загальній кількості мігрантів, %
Закінчена вища освіта	15
Базова вища або неповна вища освіта	15
Середня освіта	65
Початкова або незакінчена середня	5

*Джерело: складено за даними [3].

Безперечно, що невелика кількість мігрантів здатні знайти роботу, яка відповідає їхньому рівню кваліфікації. Переважна більшість їх, незалежно від рівня освіти, працюють на низько кваліфікованих робочих місцях. У табл. 3 наведено дані про основні сфери працевлаштування мігрантів за кордоном.

3. Основні сфери працевлаштування українських трудових мігрантів
(за результатами обстеження 2012 року)*

Сфера працевлаштування	Частка, %	Країна
Будівництво	46	Росія, Італія, Чехія, Іспанія
Домашній догляд	18	Італія, Іспанія
Сільськогосподарський сектор	11	Польща
Оптова та роздрібна торгівля	9	Росія, Польща,
Промисловість	4	Польща, Чехія
Транспортний сектор	4	Росія, Польща
Готельний та ресторанний сектор	4	Чехія, Італія
Інші види робіт	4	Німеччина, Португалія

*Джерело: складено за даними [3].

За результатами обстеження середній розмір зарплати трудового мігранта за кордоном становив 930 дол. США на місяць, що, безперечно, значно перевищувало середню зарплату штатного працівника на українських підприємствах (330,5 дол. США у 2011 році). У більшості країн ЄС розмір заробітної плати українських мігрантів перевищував рівень оплати праці в Росії не більше, ніж на 20–30%. Винятком була Польща, в якій середня зарплата українських працівників була суттєво нижчою. Це пов'язано з тим, що більшість мігрантів з України в Польщі були зайняті на сезонних сільськогосподарських роботах, тоді як у більшості інших країн вони працювали на будівництві та у сфері послуг [3]. Доходи та характеристики трудових мігрантів з України наведено в табл. 4.

4. Доходи та характеристики трудових мігрантів із України (за результатами обстеження 2012 року)*

Країна	Середня зарплата мігрантів, дол. США на місяць	Частка мігрантів, які працювали більш ніж 6 місяців	Частка мігрантів, які мали дозвіл на роботу, %	Частка чоловіків у числі мігрантів, %
Росія	874	18,4	35,5	83,8
Польща	560	4,4	40,1	53,1
Італія	1056	74,2	64,8	21,5
Чехія	1137	29,1	83,3	75,1
Іспанія	943	93,5	76,0	56,7

*Джерело: складено за даними [3].

Зароблені за кордоном гроші трудові мігранти пересилають в Україну, що суттєво поліпшує добробут їхніх родин. Отримані від мігрантів гроші передовсім спрямовуються на щоденне споживання – 77,5% домогосподарств. 40,9% опитаних купували товари тривалого використання. Приблизно кожне третє домогосподарство (29,0%) будувало, реконструювало чи ремонтувало житло, а кожне п'яте (22,2%) робило заощадження [7].

Незважаючи на те, що інвестиційне використання заробітків мігрантів незначне, вони сприяють підвищенню рівня життя, скороченню бідності, впливають на розвиток економіки, оскільки збільшують платоспроможний попит.

За даними Національного банку України, обсяги приватних грошових переказів в Україну постійно зростають (табл. 5). Вони практично співрозмірні з прямими іноземними інвестиціями і становлять 4% ВВП.

5. Обсяг приватних грошових переказів в Україну в 2008–2013 роках (млрд. дол. США)

2008	2009	2010	2011	2012	2013
6,2	5,4	5,9	7,0	7,5	8,5

В Україні основним каналом впливу грошових переказів на ВВП є споживання. Масштаб впливу залежить від двох чинників – граничної

схильності до заощадження та схильності до придбання імпортованих товарів і послуг [5]. Гранична схильність до заощадження в Україні є невисокою. Безперечно, більшу частину трансфертів від мігрантів було спрямовано на споживання, оскільки рівень доходів домогосподарств, які отримували перекази, був низьким (зокрема, 88,4% таких домогосподарств мали дохід нижчий за середній по Україні, а для 53,8% домогосподарств перекази становили понад половину сукупного доходу).

Як відомо, схильність до споживання імпортованих товарів і послуг в Україні є високою, тому трансферти від мігрантів стимулюють імпорт.

Таким чином, враховуючи оцінки граничної схильності до споживання та схильності до придбання імпортованих товарів і послуг, внесок грошових переказів з-за кордону у ВВП України (через споживання) становить до 4,0%.

Зважаючи на низьку граничну схильність до заощадження, вплив грошових переказів на ВВП через інвестиційний канал є незначним. Трудові мігранти, в основному, витрачають зароблені за кордоном кошти на інвестиції у власне житло (як у будівництві, так і купівлю житла). Це пов'язано з прагненням забезпечити себе або своїх дітей житлом та вибором нерухомості як об'єкта для інвестицій.

Деякі українці, що повернулися з-за кордону, пробували відкривати на батьківщині малий бізнес, однак, це явище не є поширеним, тому що, по-перше, для відкриття бізнесу зазвичай необхідний більший стартовий капітал, ніж заощадження трудових мігрантів, по-друге, загальний інвестиційний клімат в Україні не є сприятливим. За даними рейтингу Світового банку "Ведення бізнесу – 2014", Україна посідає 112 місце за легкістю ведення бізнесу серед 189 країн.

На нашу думку, слід відзначити помітну роль грошових переказів від трудових мігрантів у платіжному балансі, оскільки сума переказів була співрозмірною із сумою валового притоку прямих іноземних інвестицій, а в 2012 і 2013 роках навіть перевищила її.

За висновками, зробленими на основі економіко-математичного моделювання, українська економіка втратила б 7% свого потенціалу без стимулюючого впливу трансфертів мігрантів (зокрема, у легкій промисловості виробництво могло б скоротитися на 17%, у харчовій промисловості – на 14%; споживання зменшилося б на 18%, а доходи домогосподарств – на 14–21%) [7].

Як бачимо, трудова міграція відіграє на сьогодні важливу роль. Вона є чинником зменшення безробіття, джерелом значних додаткових ресурсів. Водночас, серйозною проблемою є втрата значного трудового та інтелектуального потенціалу держави.

Крім того, як показують дослідження, тенденція розвитку трудової міграції не є втішною для українських соціологів, оскільки, незважаючи на труднощі, з якими стикаються наші трудові мігранти під час економічної кризи, перебуваючи на території іншої держави, масового повернення додому не спостерігається, оскільки ситуація в країнах перебування загалом залишається сприятливішою, ніж в Україні [10, с. 564].

Вважаємо, що вирішення проблем трудової міграції передбачає систему необхідних заходів як внутрішніх, так і зовнішніх. Зокрема, внутрішні заходи передбачають:

- створення робочих місць (цілеспрямовано створювати робочі місця в таких галузях, як сільське господарство, легка, текстильна й хімічна промисловість, тобто там, де нині використовується праця мігрантів у Європі);
- підвищення рівня оплати праці;
- обмеження “тіньової” економіки та “тіньової” зайнятості;
- комплексна оцінка міграційних потоків.

До зовнішніх заходів слід віднести:

- цивілізовані форми виїзду працівників за кордон;
- можливість вільного повернення додому трудових мігрантів;
- підписання відповідних міждержавних угод та вдосконалення чинного законодавства у частині ліцензування фірм для проведення працевлаштування за кордоном;
- здійснення постійного аналізу масштабів нелегальної трудової міграції за межі України та проведення заходів для запобігання цьому явищу;
- запобігання торгівлі людьми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, вплив трудової міграції на економічний розвиток України є неоднозначним. З одного боку, гроші, що надходять до країни від мігрантів, сприяють подоланню бідності, розвитку внутрішнього виробництва та підтримують платіжний баланс. А з іншого – відтік працівників за кордон зменшує пропозицію на внутрішньому ринку робочої сили, а також створює ризики для стабільного функціонування системи соціального забезпечення. Крім того, трудова міграція призводить до втрати кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу.

Список літератури

1. Wolowyna O. Effect of the “4th” wave immigration on the language situation of person of Ukrainian ancestry in the United States / O.Wolowyna // Зб. матер. IV міжн. наук.-практ. конферен. [“Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті”], (Львів, 23–24 серп. 2013 р.) / Міжнародний інститут освіти, культури та зв’язків з діаспорою. – Львів : Львівська політехніка, 2013. – С. 478–485.
2. Дронь Є. В. Трудова міграція в Україні: тенденції та наслідки / Є. В. Дронь, В. Г. Заньковська // Зб. наукових праць “Економічні науки”, Вип. 6. – Буковинський університет, 2010.
3. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт, МОП, 2013.
4. Зовнішня трудова міграція населення України. – К. : УЦСР, 2009.
5. Kireyev A. (2006). The Macroeconomics of Remittances: The Case of Tajikistan. International Monetary Fund, Washington, DC. <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/>

6. Костенко А. М. Аналіз сучасного стану трудових міграційних потоків та напрямів їх державного регулювання / А. М. Костенко, Н. Д. Світайло // Економічний часопис – XXI. – 2009. – № 3–4. – С. 40–44.

7. Малиновська О. А. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2010. – 32 с.

8. Стрільченко Є. В. Трудова міграція: аналіз законодавства зарубіжних країн у сфері працевлаштування / Є. В. Стрільченко // Держава і право. Серія : Юридичні і політичні науки. – 2012. – № 56. – С. 228–233.

9. Украина: Расширенный миграционный профиль / Построение миграционных партнерств (ПМП) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.dmsu.gov.ua

10. Щигельська Г. Трудові мігранти як невід’ємна складова представництва національних інтересів України у світі / Г. Щигельська // Зб. матер. IV міжн. наук.-практ. конферен. “Світове українство як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті”, (Львів, 23–24 серп. 2013 р.) / Міжнародний інститут освіти, культури та зв’язків з діаспорою. – Львів : Львівська політехніка, 2013. – С. 563–569.

Рассмотрены особенности трудовой миграции в Украине и проанализировано ее влияние на экономическое развитие. Приведены некоторые пути решения проблем трудовой миграции.

Трудова міграція, міграційні процеси, робоча сила, доходи мігрантів, частні грошові перекази, інвестиції, економічне розвиток.

The author discusses the peculiarities of labor migration in Ukraine and analyzes its impact on the country’s economic development. Some solutions to labor migration issues are listed.

Labor migration, migratory processes, workforce, a migrant’s income, money transfers, investment, economic development.

УДК 658.114:316.334.23

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Ж. П. Лозінська, аспірант*

Уманський національний університет садівництва

Процеси руху економіки України у проєвропейському напрямі стали основою суттєвих змін у всіх сферах життєдіяльності держави. При цьому особливої актуальності набули питання визначення критеріального розподілу суб’єктів малого і середнього підприємництва, особливо – у контексті вивчення зарубіжного досвіду їх організації.

Мале підприємництво, середнє підприємництво, суб’єкти господарювання, малий і середній бізнес, аграрне підприємництво.

* Науковий керівник – доктор економічних наук, професор О. О. Непочатенко

© Ж. П. Лозінська, 2015